

כתובת יהודית-יוונית מסיציליה שלא הובנה

מאת משה שִׁנְבָה

בין הכתובות היהודיות מסיציליה נמצאת אחת שעד היום לא נתפרשה באופן נכון. פריי פרסמה פעמיים (בפעם האחרונה בקורפוס כרך I, מס' 654)¹. וזה לשונה:

ZOCIMIANOY	Zωσιμιανου.
ΑΓΟΡΑΧΕΙΑ	Ἀγοραρχεία
ΕΝΒΑΧΕΩΣ	ἐνβάσεως.

פריי מתרגם: (Tombe) de Zosimianos. Propriété achetée par Enbasis. אם לפי התרגום יש עוד ספק בדבר דרך הבנתו את הטכסט, הרי העיון במפתח השמות הפרטיים, שבו מובאת המילה Ἐνβάσις כשם פרטי, מיישב את הספק הזה. אם כן איפוא סבור פריי כי הקבר הוא קברו של זוסימיאנוס, ובו מצא את מנוחתו. את מקום הקבורה רכשה בשבילו אשתו – Ἐνβάσις. אולם השם הזה תמוה מאוד. אין לפרשו, ואין לו חבר. חוק ולא יעבור הוא כי אין לחשוב כל מלה לשם פרטי יהודי – כמובן מלבד השמות היווניים-הרומאיים הרגילים שנשאלו מהגויים – אם אי-אפשר לפרשה או למצוא לה משמעות לפי תכנה². קשה מאוד לתאר שם שתכנו קשור בפועל ἐμβαίω³. אמנם הכתובת אינה מתמיהה בקיצורה, כי הדבר אין מן הנמנע שכתובת תציין את שם המת בגנטיווס ואחר זאת מודיעה אשת המת שהיא קנתה את קברו של בעלה המנוח. אולם את התיבה ἔμβασις יש להבין כהגדרה משפטית ברורה, שפירושה אינו קשה אפילו בכתובת הקצרה הזאת.

בשש' 2–3 של כתובת זו רשומים שני מונחים משפטיים, השני בהם מבאר את אופן ההוצאה לפועל של הראשון. במלה ἀγοραρχεία מציין בעל הקבר כי הקרקע, ואולי גם המערה, הנוכרת בלוח הכתובת, הן קנינו שרכש לו בדרך מקח⁴. תופה שכיחה היא שבעלי קברים קונים את קבריהם בהיותם בחיים ומכריזים בכתובת על רכושם שקנו. ה-ἔμβασις היא תפיסת רכוש כל-שהיא.

ἐμβαίειν פירושו הוא to come (enter) into possession. כך הדבר למשל

---

1 עי' גם Riv. di Arch. Christ. VIII (1931), pp. 122-5. היא נעלמה גם מעינו החדה של Louis Robert בבקורתו היסודית שב-REJ, 1937, ע' 71 ואילך.

2 בקשר עם משמעות השמות אצל היהודים לא פעם העיתי על המקום המפורש ב"ספר השמות".

3 אצל פרייזיגקה ב-Namenbuch נמצא אמנם Ἐμβήτης ו-Ἐμβήτων וגם Ἐνβάσις. אולם כל אלה אינם מקילים מעלינו את פירושו של השם הנ"ל וביחוד שאין הנ"ל יהודים כלל. גם השמות המונחים במילון ה-p. n. של Pape-Benseler אינם מועילים למפרש את Ἐνβάσις כשם אשה.

4 שם-העצם ἀγοραρχεία = מקח, קניה, נמצא בקטע של טלקליידס (מס' 51 ב-CAF של Kock). לפי עדות זו רשאים אנו להניח שמלה זו רגילה בשפה העממית בכאה החמישית לפסה"נ. אמנם, היא נמצאת גם באטית, היפריידס קטע 70, ופעם בכתובת ממגנסיה 116, 20 (בכאה השנייה אחר ספה"נ) ועוד. המילה מציחה בכתובות סיציליה, עי' Frey, Riv. di Arch. Christ. VIII (1931) p. 123 sq.

בכתובת אחת מאפסוס 5) ובה נמצאת גם הצורה ἔμβασις 6). מובנה המדויק של המלה מתברר כשמשוים אותה אל מלים אחרות מאותו שורש עצמו, כגון השמות ἔμβαδεύω — ἔμβατεύω והפעלים ἔμβαδεῖα — ἔμβατεῖα — ἔμβάδευσις ברורה למדי נשתמרה אצל: Bekker, *Anecd.* I, p. 249: ἔμβατεῖα ἐστίν... τὸ τὸν δανειστήν ἔμβατεῦσαι... εἰς τὰ κτήματα τοῦ ὑποχρέου, ἐνεχυραίζοντα τὸ δάνειον, היינו: ἔμβατεῖα פירושה שהמלווה דורך על (ז"א מחזיק ב-) הנכסים של הלווה, כשהוא מוציא לפועל את (תנאי) המשכנתא של ההלוואה. פרייזיגקה 7) מגדיר את המלה: פעולת החזקת נכס הלווה ששעבד (מישכן) למלווה, (ע"י המלווה) 8). יש להניח שבכתובתנו הוראת ἔμβασις כהוראת הגדר ἔμβατεῖα ושמות נרדפים הם שנוצרו מאותו שורש.

א. גולאק ז"ל הקדיש פרק מאלף בספרו תולדות המשפט בישראל בתקופת התלמוד: א. החיוב ושעבודו, לבעית תפיסת נכסי הלווה שלא פרע את חובו. כדרך שיטתו המובהקה השווה גם הפעם את המשפט התלמודי עם היווני והיווני-מצרי. לשם בירור הכתובת נוכל לצמצם את הדיון בשאלת המקרקעים ולהסיח את דעתנו משאלת המטלטלים. גולאק מתאר את הפרוצדורה המשפטית במלים אלה (שם, ע' 119): "בעל חוב (כלומר המלווה) היה תופס בעצמו את הקרקע לשם גביית חובו, א"א שהיה עושה זאת על פי רשות ב"ד שהיתה ניתנת לו בשטר אדרכתא. לפי הסדר המקובל בדיני התלמוד היתה אדרכתא משמשת התחלת הגביה. אחרי תפיסה על פי אדרכתא היו שמים את הקרקע (אגרת שום) והיו מכריזים על מכירתה ומזמינים לקוחות לקנותה (שטר אזכרתא, אגרת בקורת) ולבסוף היו מחליטים את הקרקע לבעל חוב עצמו או ללוקח שהעלה במחירה (שטר אחלטתא)". המלה אדרכתא, שפירושה בעצם דריכה 9), מתאימה בדיוק למונח היווני ἔμβατεῖα — ἔμβασις — ἔμβάλειν¹⁰. ערכה של האדרכתא הוא בזה שפ"י המנהג היו שמים את הקרקע בבית הדין אחרי התפיסה באדרכתא וקובעים את ערכה. "אם רצה בעל החוב לקבל את הקרקע בדמי השומא היו מחליטים אותה לו ולא היו מזמינים כלל לקוחות" (גולאק, שם, ע' 122). זהו מנהג א"י 11).

(5) והיא — SIG 364, 75, שם, ש' 77.

Fachwörter des öffentl. Verwaltungsdienstes Ägyptens, s. v. (7)

(8) העדות הזאת נמצאת גם ב-*Etym. Mag.* ע' 334, 35. הוראת הפועל ἔμβατεύειν נכרת יפה ב-*ἀλήρουσ ἐμβατεύετε χθονός*; *Eur. Heracl.*, 876; ביהו י"ט, מ"ט, ויכלו לבחול את הארץ, תורגמה ב-LXX: καὶ ἐπορεύθησαν ἔμβατεύσαι τὴν γῆν; ב-*Pap. Eleph.*, 2, 14 מן המאה השלישית לפני ספ"ג ממשש הפועל בהוראה רומה ביחס לירושה. ἔμβάδευσις, שהוראתה שזה ל-ἔμβατεῖα — ἔμβαδεῖα, נזכרת בפפירוסים שונים; ע' פרייזיגקה, s. v. ἔμβασις. היא בוודאי שם נרדף לשמות העצם האלה.

(9) ע'י החומר שהביא גולאק, שם, עמ' 119.

(10) גולאק מניח שההגדר היווני השפיע על ההגדר התלמודי והוא הראשון שקושר את שני אלה: גולאק מייחס ἔμβαδεῖα למשפט היווני-המצרי ἔμβατεῖα או ἔμβατεύειν, ו-ἔμβα-τέυειν או ἔμβάλειν למשפט היווני. איני רואה כל יסוד להבדלה זו, ואין ספק שהיא מוטעית. הערתו של גולאק על ההבדל בין אדרכתא ובין ה-ἔμβαδεῖα שהראשונה היתה בתחילת הגביה והשנייה בסוף הגביה, חשובות הן, אולם אין הן מענייננו כאן.

(11) ר' גולאק, שם, ע' 122; על מנהג בבל — שם, ע' 123.

לפי דיני רומא הייתה זכות קדימה במכירה למלווה ולבעל המשכנתה (12) אין אנו יודעים מה היה המנהג בסיציליה. על כל פנים ברור שזוסימיאנוס מודיע בכתובת זו, שקרקע הקבר היא רכושו והוא תפס אותה—היינו הוא רכש אותה (ἀγορασεία) — על-ידי ἔμβασις. בעל הקרקע שמידו נרכשה אדמת הקבר היה חייב לו כסף או דבר אחר ושיעבד לזוסימיאנוס את קרקע קברו כמשכון. כשלא יכול היה הלווה לסלק את חובו, תפס בעל החוב את המשכון בדרך האדרכתא—ἔμβασις. פרטים אחרים אין לדעת; כן אין אנו יודעים אם זוסימיאנוס תפס את נכסי הלווה בפקודת בית-הדין או בלא החלטת מוסד כל-שהוא. ועוד אין אנו יודעים מה היה חלקם של מוסדות הקהלה היהודית בפרוצדורה זו, ביחוד בתקופה מאוחרת זו. זמן הכתובת לא ניתן להקבע בוודאות לפי צורת האותיות. היא יכולה להיות בת המאה הרביעית, או אפילו החמישית.

מחמש הכתובות היהודיות מסיציליה שאסף פריי אל הקורפוס שלו (מס' 654—650) רק אחת היא רומית. אין להתפלא על-כך שיהודי סיציליה היו מיוונים, כשסביבתם היתה יוונית, כי אפילו ברומא היתה לשון הקהילה היהודית בעיקרה יוונית. ואין תימה בכך שבסביבה יוונית זו נשתמרה הגדרה יוונית, ומה גם שיתכן כי היא היא שהשפיעה על ההגדרה היהודית: אדרכתא. מכאן שפירושה של הכתובת: לזוסימיאנוס. רכישתה באדרכתא. אמנם, הגיניטיבוס מקשה. אולם אין אנו רשאים לדרוש דיוק בתחביר היווני מחברי הקהלה היהודית בתקופה זו. האם דווקא מקשר גנטיווי זה משתקף יסוד שמי, היינו הסמיכות?

*

יכולה להתעורר השאלה כיצד העיזו יהודי להכריז על קניית קרקע באדרכתא דווקא מעל קברו, בעוד שמצות התורה אוסרת פעולות כאלה (דב', כ"ד, י"ג—י"ג)? שלא קיימו את אסור התורה, מוכיח עמוס, ב', ו'; ז'. ידוע שאכרים בהיותם רעבים משכנו את שדותיהם לבני עמם העשירים (עי' נחמיה, ה', א'—ו'). "איש מצוק" (שמואל א', כ"ב, ב') היה קיים גם בימי הברית החדשה (מתיא י"ח, 24—35). הפרוצדורה המשפטית המפותחת שאנו מוצאים בתלמוד בכל הנוגע לתפיסת נכסי החייב מוכיחה, שהמציאות דרשה את הפיתוח המדוקדק הזה. בחיי יום יום היו מתרחקים בהרבה מקרים מהמצווה שבתורה. היהודי המיוון, שחי בסביבה הנכרית, בה השפעה היהודית לא היתה כנראה ניכרת ביותר, לא הרגיש כלל שבהכרזה זו הוא סותר מצווה שבתורה. דווקא בסיציליה היה נהוג לסמן את הקברים שנקנו על ידי בעליהם בכתובות שבהן הודיעו בפירוש על קנייתם, והמילה ἀγορασεία נמצאת תכופות בכתובות-קבר שבסיציליה (13). זוסימיאנוס שלנו הוסיף בכתובתו פרט על אופן הקניה מאיזה טעם בלתי ידוע לנו.

(12) על דיני רומא בענין זה ר' שם, ביחוד הערה 25.

(13) עי' את החמר הרב המובא ע"י פריי ב-Rivista שם עמ' 12.